

Salih Kesgin, *Hadisleri Anlama Sorunu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2016, 302 sayfa, ISBN: 9789753898980.

Değerlendiren: Zülal Kılıç*

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini nesilden nesle aktaran hadislerin gerek şifâhî yolla nakledilmesi sürecinde gerekse yazı ile tespiti aşamasında, her insanın sahip olduğu bilgi birikimi ve anlayışların farklılık arz etmesi, hadislerin doğru anlaşılması gayesiyle çeşitli metodolojilerin kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Bu noktadan hareketle hadis metinlerini anlamak için başvurulmuş bir takım eksik ya da hatalı metotların etkisiyle ayrıca insan tabiatında var olan noksanlıklar sebebiyle hadisleri anlama hususunda bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Hadisleri anlama noktasındaki bu problemler, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren kendisini göstermektedir. Dolayısıyla hadisleri anlama sorunu, bu problemin nereden kaynaklandığını tespit etmek ve buradan yola çıkmak suretiyle hadislerin doğru anlaşılması için ortaya konulması gereken yöntemleri değerlendirmek açısından üzerinde hususiyetle durulması gereken bir konudur. Bu meyanda, Sayın Salih Kesgin'in 2011 yılında tamamladığı *Hadisin Tespit ve Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu* başlıklı doktora tezinden hareketle kaleme aldığı *Hadisleri Anlama Sorunu* kitabı önem arz etmektedir.

Hadisleri anlama problemi üzerinde durmak ve metnin anlaşılması konusunda anlayanın rolünü ortaya koymak amacıyla yazılan eser, bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. "Giriş" kısmında yazar ilk olarak, hadislerin anlaşılması probleminin tarihî süreç içerisindeki durumundan kısaca bahsetmiş, ardından hadislerin doğru anlaşılması için metin ve anlayan ilişkisine temas etmiştir. Hadislerin anlaşılıp yorumlanması meselesine dair verdiği ön bilgilerden sonra yazar, anlayanın hadislerin tespit ve değerlendirilmesindeki etkisinden hareketle hadisleri anlama sorununun ele alınması gayesi başta olmak üzere, çalışmanın amaç ve yöntemlerine değinmiştir. Ayrıca yazar bu kısımda, çalışmanın kapsamını açıklayarak araştırmanın herhangi özel bir eser ya da dönemle sınırlandırılmayacağını belirtmiştir. Ancak

* Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, zulal.kilic@kocaeli.edu.tr

çalışma, hadislerin anlaşılmasında anlayanın konumunu tespit etmeyi amaçladığı için, daha çok hakkında ihtilâf bulunan rivayetler üzerinden meselenin değerlendirileceğini ifade etmiştir (s. 25). Bununla birlikte yazar, “anlayan özne”nin sahip olduğu ön anlama ve ön yargıların hadisleri anlamadaki etkisinin incelenmesini çalışmanın hedefleri arasında göstermiştir. Bu kısmın sonunda ise yazar çalışmanın esasen hadis usûl ve metodolojisi ile alâkalı bir araştırma olduğunu açıklamıştır. Ancak bunun yanı sıra eserin anlayan ve rivayet arasındaki irtibatın ele alınması bakımından rivayet/metin felsefesiyle de bağlantılı olduğunu beyan ettikten sonra, araştırmada istifade ettiği genel ve özel nitelikli kaynaklara işaret etmiştir.

Kavramsal çerçevenin ortaya konulduğu “Birinci Bölüm”ü yazar asıl meseleye geçmeden, ön hazırlık kabilinden kaleme almıştır. Müellif bu kısımda, hadisin kaynağına aidiyetinin belirlenmesi ve kaynağı belirlenen rivayetin nasıl anlaşılması gerektiği problemlerinden hareketle tespit ve değerlendirme kavramlarını açıklamıştır. Buna göre tespit “rivayetin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) aidiyetinin belirlenmesi ya da Hz. Peygamber’den nakledilip nakledilmediğinin anlaşılması” anlamında kullanılmışken (s. 32) değerlendirme kavramı “anlayanın zihninde metinle ya da olayla ilgili oluşan anlamın ihtiyaç duyulan yeni bir bağlam içinde kullanılması” şeklinde tanımlanmıştır (s. 35). Ayrıca yazar bu kavramları açıklarken, metnin ifade ettiği söylemle birlikte muhatabında metinden ne anladığının ortaya konulması gerektiğini, zira bu durumun ‘anlam’a ulaşma hususunda önem taşıdığını vurgulamıştır. Buradan hareketle “Tespit ve Değerlendirmede Anlayan-Metin Etkileşimi” başlığı altında yazar, bir râvinin rivayeti nakle değer bulmasının ve o rivayeti bir bağlamda kullanmasının o rivayeti nasıl ve ne şekilde anladığıyla ilgili olduğunu söylemiştir. Ayrıca mana ya da muhteva rivayetinde râvinin kendi anlam dünyasının ve bulunduğu ortam ile karşılaştığı sorunların rivayeti nakletme keyfiyetini etkilediğini de zikretmiştir. Dolayısıyla yazar, râvinin anlama durumunun nakle tesirinin, rivayet edilen metnin anlayanın zihnindeki karşılığı ile anlaşılabilir anlamanın nakle değer bulunup bulunmaması noktalarında tezahür ettiği kanaatindedir. Anlama sürecinde anlayanın rolüne vurgu yapan yazar, bu düşüncesini temellendirirken anlama faaliyetinin “ön bilgi ® ön anlama ® anlama” şeklinde üç aşamadan sonra teşekkül ettiğini söylemiş, ardından ön anlama ve ön yargı kavramlarını da açıklamıştır (s. 40). Yazar, kişinin karşılaştığı metinle ilgili önceden sahip olduğu malûmatı “ön bilgi” olarak tanımlarken, bir konu ya da durum hakkında herhangi bir araştırma yapmadan, daha önce sahip olunan bilgi birikiminden hareketle doğru ya da yanlış olma ihtimali bulunan ilk anlamayı “ön anlama” olarak tavsif etmiş, ayrıca bir husûs hakkında inceleme yapmaksızın ulaşılan ve kesin olarak kabul edilen kanaat için “ön yargı” kavramını kullanmıştır. Anlamanın gerçekleşmesi için ön bilgi ve ön

anlamaların zaruretine işaret eden yazara göre, ön anlamalar, anlama ulaşmada yardımcı bir etken iken, ön yargılar ise, anlamayı zorlaştırmakta hatta anlamının önünde engel olabilmektedir. Beyhaki'nin (v. 470/1077) Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye (v. 438/1047) yazdığı mektupta hadis rivayetlerinin, sıhhati üzerinde ittifak edilebilen rivayetler, imkânsızlığı üzerinde ittifak edilebilen rivayetler, sıhhati veya zaafiyeti üzerinde ihtilâf edilen hadisler olmak üzere üç çeşidinden bahsettiğini aktaran yazar, hadis usûlünde esas gayenin üçüncü grup yani sıhhati ihtilâflı olan rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin belirlenmesi şeklinde olduğunu dile getirmiştir (s. 48-49). Buradaki ihtilâfın ise iki temel belirleyicisinden birinin senet ve metniyle bir bütün olarak rivayetin kendisi, diğerinin ise rivayeti anlayan özne olduğunu söylemiştir.

Eserin "Hadis Rivayetlerinin Tespitinde Anlama Sorunu" başlıklı ikinci bölümünde yazar, âlimlerin hadislerin sıhhatinin tespiti hususunda her dönemde çaba sarf ettiklerini ancak bu konuda uygulanan kuralların kişiden kişiye, dönemden döneme, yaşanan ortama göre farklılık arz etmesinden dolayı gerek senetteki raviler gerekse metin hakkında belirtilen kanaate âlimlerin içtihadıyla ulaşıldığını belirtmiştir. Buradan hareketle yazar bu bölümde, temel olarak ele aldığı anlama farklılığının daha ziyade içtihadî bilgilerle tespit edilen ve Hz. Peygamber'e ait olup olmama ihtimali eşit sayılan rivayetler üzerinde temerküz ettiğini ifade etmiştir (s. 60). Bu şekilde, yazarın çalışmada kullanacağı örneklerin de sınırlarını aktarmış olduğunu söylemek mümkündür. Temel olarak anlama farklılığının kaynaklandığı üç unsurdan bahseden yazarın bunların ilki olarak ele aldığı konu "metnin aktarım üslûbu"dur. Nakillerde sözlü ve yazılı olmak üzere iki tür aktarım bulunmakta, sözlü anlatımların kalıcı hâle gelmesi ise daha çok yazıya geçirilmesi ile mümkün görünmektedir. Yazarın açıklamasına göre, sözlerin yazılı hâle getirilmesi ise, anlamın bağlamdan koparılması, gerçek anlamından uzaklaştırılması ya da ifadeye tek bir anlamın yüklenmesi gibi bazı problemleri beraberinde getirebilir. Bu şekilde bağlamdan ve sebab-i vürüddan koparılmak suretiyle işletilen bir metinleştirme süreci, anlamın aidiyetini ve ne şekilde anlaşılacağını bir sorun hâline getirebilmektedir. Yazar bu noktada yazılı metinlerde, dolaylı ve dolaysız aktarımın devreye girdiğini söylemiştir (s. 63). Şöyle ki sözün bir değişikliğe uğramaksızın tarihsel bağlamıyla birlikte aktarımını ifade eden dolaysız aktarımda söylenilenin tam olarak ne olduğu ve hangi üslûpla söylendiği hedeflenmekte iken; sözü aktaran kişinin metni değerlendirerek kendi yorumlarını ilâve etmek suretiyle aktarımı anlamına gelen dolaylı aktarımda sadece metnin içeriği üzerinde durulmaktadır (s. 71). Yazar her iki aktarım türüne hadislerden örnekler vererek aktarım şeklinin ve metnin üslûbunun anlama farklılığına etkilerini ortaya koymuştur.

Anlama farklılığının kaynaklandığı ikinci unsur ise, “anlayan” faktörüdür. Burada yazar, metnin muhatabının sahip olduğu bilgi birikimi, amacı, karakteri, düşünce dünyası, kabiliyeti gibi hususların metnin sıhhatine dair değerlendirme yaparken etkili olduğunu ve aynı şekilde anlayanın metne bakışının rivayetin bağlayıcılık değerini tespit etmede önemli bir rolü bulunduğunu beyan etmiştir. Anlayanın sahip olduğu ön anlamaların tespit sürecine tesirine tekrar değinen yazar, bu etkinin ortaya konması için, “metinler arası” (anlayanın farklı metinlere referansla rivayetin sıhhatini tartışması) ve “metin içi” (metnin kendi iç yapısına bağlı olarak rivayetin sıhhati hakkında bir karar vermesi) okumaların ve de “metin üstü/dışı algılar”ın rivayetlerin tespitindeki fonksiyonunu ele almıştır (s. 87). Buna göre, bir muhaddis eserine alacağı hadislere, önceden sahip olduğu bilgi birikiminden (ön bilgi) ve metinle ilk karşılaştığında zihninde oluşan anlamdan (ön anlama) hareketle karar vermektedir. Anlayanın bu şekilde sahip olduğu bilgiler ışığında rivayetlerin sıhhatine dair bir kanaate ulaşması ise ancak rivayetin anlam kazanmasına yardım edecek diğer metinlerle irtibatlandırmasıyla yani metinler arası okumayla mümkündür. Bununla birlikte, hadis metninde yer alan bilgiyi anlayanın yorumlaması ve kendi yorumundan hareketle rivayetin sıhhatine dair bir kanaate varması, metin içi okumanın bir neticesidir. Bu sebeple anlayanın metne nasıl bir anlam yüklediği ve metindeki bilgiyi nasıl yorumladığı önem arz etmektedir. Müellifin metin üstü/dışı algıların rivayetlerin tespitine etkisinden kastı ise, anlayanın zihin dünyasının, mezhepsel duruşunun, kişisel algılarının, hadisleri tespit sürecinde varılacak sonucu etkilemesidir.

Anlama farklılığının kaynaklandığı diğer bir alan olarak yazar “yöntem”i zikretmiştir. Bu kısımda yazar, hadislerin sıhhatini tespit için kullanılacak yöntemlerin belirlenmesinde anlayanın ön anlamasının etkili olduğunu, benimsenen ve uygulanan farklı yöntemlerin ise hadislerin sıhhati hakkındaki kararların çeşitlenmesine sebep olduğunu söylemiştir (s. 133-134). Rivayetlerin sıhhatinin tespiti için izlenen ve hadislerin sıhhati hususunda muhtelif kanaatlerin hâsıl olmasına sebep olan yöntemler arasında, senet-metin tetkiki, aklın ön plânda tutulması ve irfanî bilginin esas alınması sayılmıştır. Bu yöntemlerin her birini örneklerle açıklayan yazar, erken dönemdeki akılcı yaklaşım sahibi olarak nitelendirilen Mutezile ekolünün ve modern dönemde akli hakim kabul eden oryantalistlerin, rivayetlerin sıhhatini tespitteki yaklaşım ve değerlendirmelerini ele almıştır. Oryantalistlerden bahsettiği ve onların hadislere karşı yaklaşımlarına yer verdiği kısımda yazar, hadislere karşı olan tutumlarında oryantalist aklın beraberinde getirdiği ve zihin dünyalarında rivayetlere karşı bulunan ön yargıların etkisini vurgulamıştır. Rivayetlerin tespitinde aklın rolü ile ilgili yazar tarafından dikkat çekilen bir başka mevzû ise, hadislerin ifade ettiği hakikate ulaşmada aklın dışındaki diğer tüm öncüllerin

değersiz kabul edilerek rivayetlerin asıl mefhumlarını anlamak yerine metinlerin akli anlamla sınırlandırılmasına, akla uygun görülmeyenlerin ise reddedilmesine yol açan bir yaklaşımın ortaya çıktığıdır. Yazarın rivayetlerin tespitine dair benimsendiğine işaret ettiği bir diğer yöntem ise, mutasavvıfların irfanî bilgi kaynaklarından ilham, keşf ve rüyayı hadislerin sıhhatini belirlerken kullanmalarındır. Burada yazar, genel olarak muhaddislerin bu kaynakları kat'î bilgi ifade etmedikleri için hadislerin tespitinde delil kabul etmediklerine, mutasavvıf müelliflerin ise ilham, keşf ve rüyayı hadislerin tespitinde delil olarak kullandıklarına dikkat çekmiştir.

İkinci bölümü “Hadis Rivayetlerinin Tespitinde Anlama Sorunu” başlığıyla ele alan yazar, eserin son bölümünü “Hadis Rivayetlerinin Değerlendirilmesinde Anlama Sorunu” konusuna tahsis etmiştir. İlk olarak yazar, rivayetlerin değerlendirilmesinde anlama probleminin sebepleri arasında, metnin yoruma açık oluşunun, kelimelerin birden fazla anlamda kullanılmasının, muhatabın anlam dünyasının, ön anlamalarının, zihnindeki soruların ve beklentilerinin bulunduğunu belirterek konuya giriş yapmıştır. Ayrıca yazar, kitabında yer verdiği Burhanettin Tatar’ın “Metin, yorumcuyla yönlendirilerek değişime uğratarak, yorumcu da metnin kendisine seslenmesine imkân vererek hayat bulmasında rol oynar.” ifadelerinin, metin ve metnin muhatabı arasındaki diyalektik ilişkiyi izah ettiğine değinmiştir (s. 181).

Anlama ve değerlendirme sorunlarının merkezinde bulunan “anlayan” kişinin metninle irtibatının, ilk olarak metni zihninde anlamlandırması (anlama), daha sonra anlamlandırdığı bu metni yeni bir bağlamda kullanması (değerlendirme) ile ortaya çıktığını belirten yazar, bu sebeple anlama faaliyetinin metnin ne dediğinden ziyade muhatabın metinden ne anladığıyla ve hatta metni anlayanın kim olduğuyla ilişkili olduğuna dikkat çekmiştir (s. 190). Anlayanın kim olduğunun anlama faaliyetine etkisini ele alırken yazar, hadis metinlerine olan farklı yaklaşım ve bakış açılarının hadisleri değerlendirmede tezahürlerinin bulunduğu bahsettiği kısımda hadis metinlerinin hukukî, tasavvufî, kelâmî, tefsire ilişkin ve tarihî bilgi kaynağı olarak kullanılmalarının değerlendirmeye etkisini tek tek ele almıştır. Akabinde ise sosyalist düşünce, komünist ideoloji, demokrasi-İslam tartışmaları ve milliyetçilik-İslam tartışmalarından hareketle hadis metinlerinin değerlendirilmesi konularını işlemiştir. Buna göre bir grup, İslâm’ın emrettiği hususları sosyalizmin öğretileriyle bağdaştırarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ilk sosyalist reformcu olduğunu, halifelerin Müslümanlar arasında adaleti tesis etmek için sosyalist bir anayasa kullandıklarını iddia ederek hadis metinlerinden görüşlerine işaret edecek referanslar bulma yolunu tutmuştur. Bir başka grup, komünizmin İslâm’ın buyurduğu yaşam biçimiyle aynı olduğunu savunarak bunu hadislerden delillendirmeye çalışmıştır. Diğer bir grup ise, İslâm’da demokratik yönetim anlayışını reddedenle-

re karşı çıkararak İslâmî yönetimin ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yönetim şeklinin demokrasiye benzediğini benimseyerek iddialarını destekleyici hadisler bulmaya gayret etmişlerdir. Bunların dışında yazarın bahsettiği son grup ise, toplumun dönüşümünü ve müşterek bir kültür altında onları birleştirmeyi amaçlayan milliyetçiliğin İslâmî bakış açısını yansıttığı fikrine sahip olup, bu konuda rivayetlerden örnekler getirmişlerdir. Yazar bu grupların hepsine dair açıklamalarda bulunduktan sonra, metnin taşıdığı anlamı, kime hitap ettiğini ve nasıl ifade ettiğini anlamlandıracak kişinin metnin ilk muhatabı olan “anlayan özne” olduğunu ve bu öznenin metinden anladığını kendi yorumlarıyla farklı bir bağlam içerisinde kullanmasıyla metne yeni bir anlam kazandırdığını ifade ederek bu bölümü hitama erdirmiştir (s. 250).

Hadis metinlerinin değerlendirilmesinde anlayanın rolüne vurgu yapan yazar çalışmanın “Sonuç” bölümünde, rivayetlerin sıhhatinin tespit edilmesinin iki aşama neticesinde mümkün olduğunu dile getirmiştir (s. 255). Bunlardan ilkinde, anlayan önceden sahip olduğu bilgi birikimi ve zihni tasavvurlarından hareketle yani yazarın çalışma boyunca üzerinde durduğu ön bilgi ve ön anlamalar vasıtasıyla karşılaştığı bir rivayetin hadis olup olmadığını tespit etmeye çalışmaktadır. Yazar, anlayanın metinle alakalı ön bilgilerinden hareketle ve metin üzerinden hadisin sıhhatine yönelik hüküm bildirmesinin “metin tenkidi” kavramı ile aynı olmadığını; ancak bu şekilde metinler üzerinden sıhhat değerlendirmesi yapılmasının hadis metinlerinin geri plânda bırakıldığı şeklindeki iddiaların karşısında yer aldığı görüşündedir. Yazar, şayet ilk aşamadan sonra bir rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetine dair kesin bir kanaat hâsıl olmamışsa o hâlde ikinci bir basamaktan söz edileceğini ve bunun da, rivayetlerin senet ve metninin incelenmesi şeklinde olduğunu zikretmiştir. Rivayetlerin sıhhati ile ilgili gerçekleştirilen tespit ve değerlendirmelerin aslında bir anlama eylemi olduğunu düşünen yazara göre, anlayan kişinin yaşadığı dönem, ön bilgi ve ön anlamalarından bağımsız bir metodoloji ortaya koyması mümkün görünmemekte, bu durum ise hadislerin sıhhatine ilişkin mutlak ittifak edilen bir kanaatin ortaya konulmasına engel olmaktadır. Yazar, anlayanın metni ön bilgi ve ön anlamalarıyla değerlendirerek kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeni bir bağlamda algılamasının metne yeni bir anlam dünyası kazandırdığına dikkat çekmiştir. Nihayetinde hadisleri anlama sorununun metodolojinin ötesinde, anlayanın hadisler karşısında kendisine verdiği konuyla bağlantılı olduğunu ve hadis metinlerinin ancak feraset ve basiretle birlikte anlaşılacağını vurgulamıştır (s. 258).

Hadislerin anlaşılması sorunu, mevcut bir problem olmasına rağmen bu konuda akademik anlamda şimdiye kadar derli toplu bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ne var ki, *Hadisleri Anlama Sorunu* isimli bu çalışma, kendisinden önce doğrudan hadislerin anlaşılması meselesini kapsamlı bir şekilde ele alan bir çalışmanın bu-

lanmaması ve hadislerin anlaşılması problemini ve rivayetlerin anlaşılmasında anlayanın rolünü ilk defa geniş biçimde konu edinen bir çalışma olması hasebiyle alanında önem arz etmektedir. Ancak hadislerin tespitinde yani Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aidiyetinin belirlenmesi aşamasında anlayana başat bir rol verilip verilmemesi hususu, üzerinde durulması gereken bir mevzudur. Zira hadislerin tespitinde anlayanın önemli bir etkisinin bulunduğu bir gerçektir. Fakat bu noktada anlayanın merkezi konuma yerleştirilmesinin, tespitinde kullanılan benzer ve hakim metodolojilerin açıklanması noktasında problem teşkil edip etmeyeceğinden bahsedilmesi meselenin daha anlaşılır hâle gelmesine yardımcı olacaktır.

Çalışma boyunca açık ve akıcı bir dil kullanan yazar, ele aldığı konularla ilgili örnekler vererek ve geniş değerlendirmelerde bulunarak meselenin daha anlaşılır hâle gelmesine yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra eserin başında hadis metinlerini anlama problemi üzerinde durarak, anlayanın hadislerin tespit ve değerlendirmedeki konumundan hareketle hadisleri anlama sorununu ele alacağını belirten yazarın, çalışma sonunda anlayanın rolüne bağlı olarak hadislerin ne söylediğinin anlaşılması noktasında ifade ettiği amaçlara ulaştığı görülmektedir. Müellif, çalışmanın kapsam ve sınırlarının belirli olması sebebiyle bazı konularda birkaç örnek vermekle yetinerek meseleyi kısaca açıklamıştır. Ancak yazarın eserinde yer verdiği başlıkların her birinin müstakil birer konu olarak çalışılması faydalı olacaktır.